

hadis rivayeti halinden ziyade sened ve metin açısından hadisin müzakere edildiği sırada işitilen hadisleri gösteren lafızlardan olduğu görülmektedir. Ayrıca Hammâd b. Zeyd ile Basralılar'ın bu sığayı merfû hadisleri rivayette kullandıkları da kaydedilmekte, buna göre kâle, hadisin alındığı metodu değil kaynağının Hz. Peygamber olduğunu ortaya koymaktadır.

Buhârî'nin bu lafza hangi amaçla yer verdiğine dair farklı görüşler ileri sürülmüş, Ebû Ca'fer Ahmed b. Hamdân el-Hîrî, Buhârî'nin "kâle lî fülân" tabirini arz ve münâvele için, Ebû Abdullah İbn Mende ise icâzet yoluyla aldığı hadisler için kullandığını söylemişlerdir. Ancak İbn Hacer el-Askalânî, Buhârî'nin *el-Câmi'u's-şâhîh*'inde "kâle lî" lafzıyla yaptığı rivayetleri başka eserlerinde "haddesenâ" sığasıyla rivayet ettiğini tesbit ederek bu görüşlerin yanlışlığını ortaya koymuş, Buhârî'nin kullandığı "kâle" ile "kâle lî" tabirleri arasında fark bulunduğuna dikkat çekip ikincisinin semâa delâletinin açık olduğunu belirtmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 128, 161, 169; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* (nşr. Ahmed Ömer Hâşim), Beyrut 1405/1985, s. 326, 327, 367, 401, 458; İbn Abdülber, *Câmi'u beyânî'l-ilm*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütüb'l-ilmiyye), II, 178-179; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 70, 136; İbn Receb, *Şerhu'İleli't-Tirmizî* (nşr. Nureddin İtr), [baskı yeri yok] 1398/1978 (Dârü'l-mellâh), I, 255, 376; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, Beyrut 1410/1989, I, 207; a.mlf., *en-Nuket'alâ kitâbi İbnî's-Salâh* (nşr. Rebî' b. Hâdî Umeyr), Riyad 1988, II, 601; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî* (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatîf), Medine 1392/1972, II, 11; *Tecrid Tercesesi*, I, 404; Fuat Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1956, s. 97-98; Ahmet Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi (Hicri İlk Üç Asır)*, İstanbul 1996, s. 89-92.

AHMET YÜCEL

KALE MESCİDİ

Erzurum İçkale'de
Saltuklular devrinde inşa edilen
mescid.

Saltuklu Emîri Ebû'l-Muzaffer döneminde (1189-1197) ait olduğu kabul edilen mescid, İçkale'nin güney duvarında yarım silindirik bir burca bitişik olarak inşa edilmiştir. 14,70 x 10,60 m. ölçüsünde dikine yerleştirilmiş dikdörtgen plana sahip olup kalenin burcu mihrap nişi olarak düzenlenmiştir. Kesmetaş malzemenin kullanıldığı yapının kuzey cephesi ekseninde bir kapı ile iki yanında birer penceresi vardır. Duvar yüzeyinden içe çekilen kapının iki yanı sütunçelerle yumuşatılmıştır. Sivri kemerli alınlık altında dikdörtgen açıklıklı kapı basit bir silme ile dikdörtgen çerçeve içine alınmıştır; üzerinde yine dikdörtgen açıklıklı küçük bir pencere mevcuttur. Kapının iki yanında yer alan pencerelerde kapıdaki düzenlemeye benzer detaylar görülmektedir. Yapının doğu cephesinde üst sırada iki, batı cephesinde alt sırada bir, üst sırada iki olmak üzere toplam üç dikdörtgen açıklıklı pencere vardır. Son cemaat yeri bulunmamaktadır.

İçte "L" şeklinde iki kalın pâyeye enine iki bölüme ayrılmış olan mekân mihrap önünde kubbeli, giriş önünde ise çapraz tonozludur. Bölümlerin yanları sivri kemerli tonozlarla örtülüdür. Sağdaki pâyeye üzerinde basit mukarnaslı bir mihrâbiye vardır. Sivri kemerler üzerinde pandantiflerle geçişi sağlanan kubbenin eteği iki kademeli olarak daralmakta, mukarnaslı, konsollu olarak dolgularan bu kademenin birincisinde dört adet küçük pencere bulunmaktadır.

Mihrap önü kubbesi dıştan silindirik gövdeli ve konik külâhlı olarak düzenlen-

miştir. Silindirik gövde iri silmelerle sivri kemerli on altı bölüme ayrılmış olup bunların dördü istiridye kavsaralı nişle süslenmiş, diğerleri sade bırakılmıştır. Konik külâhın üzeri silmelerle iki sıra kemerli olarak süslenmiştir. Geniş bir dikdörtgen çerçeve ile sınırlandırılan mihrabın altıgenlerden oluşan bir zencerek bordürle de süslediği görülmektedir. Geniş ve büyük bir sivri kemer içine alınmış olan ve asıl mihrap nişini oluşturan burcun içi sonradan doldurulmuş ve buraya basit mukarnaslı kavsaralı yeni bir niş yerleştirilmiştir. Bu nişin üzerine ve yanına başka bir yerden getirildiği anlaşılan Arapça nesih hatlı bir kitâbeye ait parçalar yerleştirilmiştir. Asıl mihrap nişinin iki yanında tezyinî kemerlerle çevrelenmiş birer kare niş mevcuttur.

İçkale'nin güneybatı köşesinde kesmetaş kaide üzerinde tuğladan silindirik gövdeli bir minare yer almaktadır. "Tepsi minare" adıyla da tanınan bu minare muhtemelen gözetleme kulesi olarak da kullanılmıştır. Kapısı tuğla ile süslenmiş olan minarenin gövdesinde Saltuklu Emîri Ebû'l-Muzaffer'in adının geçtiği küfî hatlı bir kitâbe kuşağı vardır. Gövdenin üstünde tuğlaların değişik istifleriyle oluşan baklavalı bir düzenleme görülmektedir. XIX. yüzyılda saat kulesi olarak kullanılan minarenin üzerinde bu dönemde yapılmış barok galerili bir bölüm bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdürrahim Şerif Beygu, *Erzurum: Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, İstanbul 1936, s. 93-98; İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s. 219-221; Oktay Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi: Başlangıcı ve Gelişmesi*, Ankara 1991, s. 20-21; Ali Boran, *Anadolu'da İç Kale Cami ve Mescitleri* (doktora tezi, 1997), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 19-24; Rüşhan Ank, "Erzurum'da İki Cami", *VD*, VIII (1969), s. 149-152.

AHMET VEFA ÇOBANOĞLU

KALEM (القلم)

Ulûhiyyet âleminde
bütün nesne ve olayların
kaydedilmesini sağlayan araç.

Sözlükte "kısaltmak, kesmek, yontmak" anlamına gelen *kalm* kökünden türemiş bir isim olup "yontularak bir miktar kesilmek suretiyle yazı yazmaya elverişli hale getirilen araç" demektir. Dinî bir terim olarak "kâinatın başlangıcından kıyame- te kadar meydana gelecek bütün nesne

Kale
Mescidi –
Erzurum

KALEM

ve olayları kaydeden ilâhî kalem" diye tanımlanabilir.

Kalem kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde tekil, iki yerde çoğul şekliyle (aklâm) yer alır. Tekil olarak kullanıldığı âyetlerin biri Kur'an'ın ilk nâzil olan beş âyetinin dördüncüsüdür ve burada lutufkârlığın en ileri mertebesiyle nitelenen rabbin insana kalem kullanmasını öğrettiği ifade edilir (el-Alak 96/1-4). Diğer âyette ise kaleme ve yazdıklarına yemin edilerek Hz. Peygamber'in yüksek mânevî değerlere sahip bir insan olduğu belirtilir ve inkârcıların alışlagelen şuursuz tepkilerinin sonucu olan delilik ithamıyla ilgisinin bulunmadığı vurgulanır (el-Kalem 68/1-4). Bu âyetin yer aldığı sûreye de kalem sûresi adı verilir. Kalemın çoğul olarak geçtiği iki âyetin birinde ilâhî ilmin sonsuzluğu yeryüzündeki ağaçların tamamı kalem, denizlerin de yedi katı daha arttırılarak mürekkep olması halinde bile ilâhî kelâmın yazmakla tükenmeyeceği şeklinde sembolize edilmiştir (Lokmân 31/27). Diğerinde ise aklâm kelimesiyle yontularak yapıldıklarından kura da çekilen oklar kastedilmiş ve İsrâilîoğulları'ndan hangisinin Hz. Meryem'i himayesi altına alacağını belirlemek için oklarla kura çektikleri haber verilmiştir (Âl-i İmrân 3/44).

Hadislerde de kalem hakkında çeşitli bilgiler verilmiştir. Resûl-i Ekrem kalem hakkında şunları söylemiştir: Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir. Allah kalemi yaratınca ona kıyamete kadar vuku bulacak olan her şeyi yazmasını emretmiş, o da yazmış ve artık bir daha yazmamak üzere kalem kurumuştur (*Müsned*, V, 317; Buhârî, "Kader", 2; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 16; Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 67). Yine Hz. Peygamber mi'raca çıkınca meleklere ait kalemlerin çıkardığı sesleri duymuş (Buhârî, "Şalât", I; Müslim, "İmân", 263), kalemin insanlar hakkında yazdığı hususların asla değişmeyeceğine inanmak gerektiğini belirtmiş ve bütün insanlar birleşse bile Allah yazmadıkça hiçbir kimseye fayda veya zarar veremeyeceklerini söylemiştir (*Müsned*, I, 293, 307). Ayrıca uyanıncaya kadar uyuyandan, ergenlik çağına girinceye kadar çocuktan, akıllanıncaya kadar deliden ve bunaktan, uğradığı musibetten kurtuluncaya kadar da musibete uğrayandan kalemin kaldırıldığı, yani onlar hakkında kalemin günah yazmayacağı bildirilmiştir (*Müsned*, V, 144; VI, 100-101; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 17). Hadislerde insanların kullandığı kalemlerden de söz edilir (*Müsned*, V, 193).

Erken devir hadis kaynaklarında bulunmadığı halde müteahhir döneme ait bazı eserlerde Resûl-i Ekrem'e nisbet edilen ve zayıf olarak değerlendirilen bazı rivayetlerde kıyamete kadar olacak şeyleri yazan kalemin nurdan yaratıldığı bildirilir (Muttakî el-Hindî, VI, 151; *Şerhu'l-Akîdeti't-Taḥâviyye*, s. 232). Râgıb el-İsfahânî de kaynağını zikretmeden Hz. Peygamber'in vahyi Cebrâil'den, Cebrâil'in Mikâil'den, Mikâil'in İsrâfil'den, İsrâfil'in levh-i mahfûzdan, levh-i mahfûzun da kalemden aldığını belirten bir rivayete yer verir (*el-Müfredât*, "klm" md.).

İslâm âlimleri âyet ve hadislerde geçen kalem hakkında çeşitli görüşler ileri sürmüştür. 1. Naslardan anlaşıldığına göre iki çeşit kalem vardır. Biri insanların öğretim ve öğrenim vasıtası olarak kullandıkları maddî kalem, diğeri ise ilâhî veya mânevî kalemdir. Bu durumda, ilk yaratılan ve halkedilecek bütün nesnelerle vuku bulacak olayları başlangıçta levh-i mahfûza yazan bir ilâhî kalemin mevcut olduğuna inanmak gerekir. İbn Abbas'a atfen ilâhî kalemin nurdan yaratıldığına ilişkin rivayetler varsa da onun mahiyetine ve evsafına dair güvenilir bilgiler mevcut olmadığından sadece varlığına inanıp mahiyetinin bilinemeyeceğini benimsemek daha uygundur. Ebû Hanîfe'nin de içinde yer aldığı bir grup İslâm âlimi bu görüştedir (Molla Hüseyin b. İskender, s. 21; Elmalılı, VIII, 5262-5263; M. Reşîd Rızâ, VII, 471, 473). Taberî, Tâhir b. Mutahhar el-Makdisî, Fahrreddin er-Râzî, İbn Ebû'l-İz, İbrâhim el-Bâcûrî gibi âlimler, İbn Abbas'tan nakledilen rivayete dayanarak ilâhî kalemin nûrânî büyük bir cisim olduğunu kabul etmişlerdir (Fahrreddin er-Râzî, XXX, 78; İbn Kesîr, IV, 401; Bâcûrî, s. 410). Kadî Ebû Bekir el-Bâkîllânî ise ilâhî kaleme ilişkin rivayetlere mecazi anlam vermek gerektiğini savunmuştur. Zira yazı yazmaya ait bir vasıta olan kalemin hitap edilmeye ve yöneltlen hitaplara cevap vermeye elverişli olması imkânsızdır. Bundan dolayı kalemle kastedilen şey vuku bulacak olanların bir şekilde yazılmasıdır (Fahrreddin er-Râzî, XXX, 78).

2. Naslarda varlığından bahsedilen ilâhî kalem, bütün yaratıkların aslını teşkil eden akıllar nazariyesinin ilk basamağını oluşturan ilk akıldır (el-aklûl-evvel). Zira yöneltlen hitapları vasıtasız olarak anlayan akıldır. Allah'ın yarattığı ilk soyut varlık olan akl-ı evvel, kendi zâtını ve başlangıcını idrak etmesi açısından akıl diye adlandırılırken diğer varlıkların meydana gelişi ve bilgilerin yazılışında vasıta ol-

ması bakımından kalem, nübüvvet nurunun yayılmasına aracılık etmesi itibarıyla de nûr-i Muhammedî diye isimlendirilir. Buna göre ilk akıl ve aynı zamanda en yüce kalem tek bir nurdan ibarettir. Bu nur kula nisbet edilince akl-ı evvel, Hakk'a nisbet edilince kalem-i a'lâ adını da alır. Nitekim bazı rivayetlerde ilk yaratılan varlığın kalem olduğu belirtilirken diğer bazı rivayetlerde Allah'ın ilk yarattığı şeyin akıl veya bir cevher olduğu bildirilmiştir. Bu ise akıl, kalem ve cevherin aynı şey olduğunu gösterir. Bir kısım sûfiler ve İslâm filozofları da bu görüştedir (Fahrreddin er-Râzî, XXX, 78; Tehânevî, II, 1195-1197).

3. Kalemın ilk yaratılan varlık olduğuna dair rivayetlerin yanı sıra Cenâb-ı Hakk'ın, yaratıkların kaderini yazarken arşının su üzerinde bulunduğunu bildiren rivayetlerin de mevcut olması bu konuda bir tevilin yapılmasını gerekli kılar. Buna göre ilk yaratılan varlığın arş olduğunu söylemek mümkündür. Arşın sonra kalemin ilk defa yaratılışından bahsedilmiş olabilir veya ilâhî kaleme ilgili beyanlar onun kalemlerin ilki olduğu mânasına gelebilir. Zira takdiri yazan ilk kalemin dışında meleklerce kullanılan çeşitli kalemler vardır. Allah'ın peygamberlere gönderdiği vahiyleri yazan vahiy kalemi, insanların yapmakta olduğu ve yapacağı amelleri yazan meleklerin kalemi, kâinat işlerini yürüten meleklerin işlerini yazan kalem bunlar arasında zikredilebilir. Ebû'l-Alâ el-Hemedânî ve İbn Ebû'l-İz gibi âlimler bu görüştedir (İbn Kesîr, IV, 401; *Şerhu'l-Akîdeti't-Taḥâviyye*, s. 234-237). İbn Teymiyye kaleme ilişkin rivayetleri tevil ederken onun bu âlemle ilgili olarak yaratılan ilk varlık olabileceğini, fakat mutlak mânada ilk mahlûk olmadığını söyler (*Mecmû'atü'r-resâ'il*, V, 173-174).

Kalem hakkında naslarda verilen bilgilerle âlimlerin bunlara ilişkin yorumlarından anlaşıldığına göre hilkatin başlangıcından sonsuza kadar vuku bulacak nesne ve olayları ilâhî ilme göre kaydeden madde ötesi bir kalem vardır. Ancak bunun mahiyeti bilinmemektedir. Zira sahih naslarda bu konuda herhangi bir açıklama yer almamıştır. Kalemle ilgili hadislerin yanı sıra Kur'ân-ı Kerîm'de her şeyin bir kitapta ayrıntılı olarak yazıldığını bildirilmesi (bk. M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "ktb" md.), mahiyeti bilinmese de madde üstü bir kalemin veya kaydın bulunduğunu gösterir. Şu halde kalem sayıları, şekilleri, mahiyetleri, vasıfları ve fonksiyonları dahil olmak üzere bütün

nesne ve olayların kaderini kaydeden bir vasıta olup kadere imanla da ilişkili bulunmaktadır. Her ne kadar bu anlayış ilk bakışta, insanın irade ve eylem hürriyetinden yoksun bulunup bütün fiillerini ilâhî bir icbar altında gerçekleştirdiği intibainı uyandırıyor da ilgili naslar bir bütünlük içinde mütalaa edildiği takdirde durumun böyle olmadığı görülür. Zira âyetlerin birinde ümmü'l-kitâbın Allah'ın nezdinde bulunduğu ve bu kitaptan dilediğini silip dilediğini sabit bırakacağı belirtilmektedir (er-Ra'd 13/39). Bu konuda etkili olan şey kulun ilâhî emirler karşısında göstereceği irade ve takinacağı tavidir. Buna göre Elmalılı Muhammed Hamdi'nin de belirttiği gibi ilâhî kalemin işlevi tamamen bitmiş demek değildir. Olmuş bitmiş olan yazılmış ve sonuçlanmıştır, ancak olacaklarla ilgili olarak kalemin fonksiyonu devam etmektedir (*Hak Dini*, VIII, 5267; krş. Şevkânî, III, 88).

Bazı sûfîlerle İslâm filozoflarının ilâhî kalemin akl-ı evvel veya nûr-ı Muhammedî olduğuna ilişkin görüşlerini naslardan hareketle temellendirmek mümkün görünmemektedir. Kaderin yanı sıra ister insana ait olsun isterse mânevî bir kalem kastedilsin Kur'an'da kaleme yemin edilmesini, okumaya yazmaya, dolayısıyla bilgiye verilen önemi ifade eden ve ilme dikkat çeken unsurlardan biri olarak da kabul etmek mümkündür.

Kalem hakkında kelâm ve tefsir kitaplarında bilgi verilmiş, ayrıca müstakil bazı risâleler de telif edilmiştir. Azîz Neseffî'nin *Risâle-i Levh-i Maḥfûz* ve *Kitâb-i*

Hudâ ve Devât ve Kalem ile (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 4899) Muhammed b. İbrâhîm Atâî'nin *Risâle-i Levh u Kalem*'i (Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 3929) bunlar arasında zikredilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "klm" md.; Tehânevî, *Keşşâf* (Dahrûc), II, 1195-1197, 1340, 1416; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "ktb" md.; *Müsned*, I, 293, 307; II, 176, 197; V, 144, 193, 317; VI, 100-101; Buhârî, "Şalât", I, "Kader", 2; Müslim, "İmân", 263; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 16, "Hudûd", 17; Tirmizî, "Tefsîrû'l-Kur'ân", 67; Taberî, *Câmî'u'l-beyân*, XXIX, 11; Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, I, 161-164; İbnü'l-Cevzî, *Nûzhetü'l-a'yûn*, s. 481-482; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtiḥu'l-gayb*, XXX, 78; İbn Teymiyye, *Mecmû'atü'r-resâ'il*, V, 173-174; a.mlf., *Buḡyetü'l-mür tâd* (nşr. Mûsâ b. Süleymân ed-Düveyş), [baskı yeri yok] 1408/1988 (Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem), s. 282-285; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, Beyrut 1388/1969, IV, 400-401; Şerḥu'l-'Akîdeti't-Tahâviyye, s. 232-236; Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl*, VI, 151; Molla Hüseyin b. İskender, *Şerḥu Kitâbi'l-Vasıyye*, Haydarâbâd 1321, s. 21; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, III, 88; Bâcûrî, *Şerḥu Cevhereti't-tevhîd* (nşr. Muhammed Edîb el-Kilânî), Dimaşk 1392/1972, s. 410; Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 5262-5267; Reşîd Rızâ, *Tefsîrû'l-menâr*, VII, 471-473.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

KALEM

(القلم)

Bir yazı aleti olan kalem Yunanca'da "sulak yerde yetişen kamış, hasır otu, Hint kamışı" mânalarına gelen *kalamos* ile Latince *kalamustan* Arapça'ya ve ora-

dan Türkçe'ye geçmiştir. Pek çok anlamı yanında hat sanatında farklı yazıları da (aklâm-ı sitte) ifade etmektedir. Ayrıca Farsça'dan geçen *kilk* ve *hâme* kelimeleri de Türkçe'de kalem karşılığında kullanılmıştır.

Tarih öncesi çağlardan itibaren coğrafi bölgelere ve kullanılan yazı malzemesinin türüyle yapısına göre farklı biçimde kalemler geliştirilmiştir. Günümüze ulaşmış en eski yazı örneklerinden anlaşıldığına göre kil tablet, kurşun levha, bal mumu veya sert bir zemine kazılan yazılar için kemik, demir ve bronz gibi malzemelerden yapılmış, sivri uçlu tığ kalemler (Yun. graphis, Lat. stylus) kullanılmıştır. İstanbul Arkeoloji Müzesi ile British Museum'da çeşitli devirlere ait değişik malzemeden yapılmış tığ kalem örnekleri sergilenmektedir. Milâttan önce III. binyıldan itibaren Mısırlılar, Yunanlılar ve Romalılar yazı malzemesi olarak papirüs, parşömen veya beyazlatılmış tahta kullanmaya başladıklarında bunların üzerine mürekkeple ve ucu bıçakla sivriltilmiş, eğri kesilmiş kamış kalemle yazmışlardır. Romalılar'dan başlamak üzere diğer milletlerin de kamışla beraber metalden ve kuş tüyünden yapılmış kalemleri XIX. yüzyıla kadar kullandığı bilinmektedir. XII. yüzyıldan sonra Avrupa'da kâğıt sanayinin, ilim ve tekniğin gelişip yayılmasıyla beraber yazı alet ve malzemelerinde de büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. XVIII. yüzyılın başlarında Avrupa'da, 1840'lı yıllardan itibaren Osmanlı coğrafyasında demir uçlu yazı aletlerinin kullanımı yaygın hale gelmiştir. Ancak hattatlar yazının tabiatına, hareket ve cereyanına daha uygun olması sebebiyle kamış kalemi Avrupa yapımı metal uçlu yazı aletlerine tercih etmişler, bu kalemle yazma geleneğini günümüze kadar sürdürmüşlerdir.

Hat sanatında kullanılan en iyi cins kamış kalem (kalem-i ney), Hazar denizi sahilleri ile Dicle nehri kenarındaki Vâsıt (Kût) şehri çevresinde yetişen kamışlardan elde edilmiştir; bu sonuncusu kalem-i Vâsîti diye tanınır. Eskiçağ'larda Cnidus ile Asya'da Anaetic gölü çevresinde de iyi tür kamışın yetiştiği bilinir. Kalem için tabii sertlikte, daire çemberi 15-25 mm. ve boğum mesafesi en az 20-25 cm. tutan silindirik biçimindeki kamışlar makbul sayılır. Kamışın içi boydan boya nâl denilen liflerle dolu olduğundan ilk açışta bunlar çekilip çıkartılır. Sarımsı beyaz renkli ham kamışlar sazlıktan kesil-

Kalem çeşitleri :
Demir uçlu,
tahta,
kamış,
kargı,
cava kalemleri
(Muhittin Serin'den)